

ТЕРМІНОЛОГІЯ ПРИРОДНИЧИХ ЗНАТЬ

УДК 811.161.2'276.6:[61:159.9]

Галина Германович
Львівський національний університет імені Івана Франка

МЕДИЧНІ ТЕРМІНИ ЗІ СОМАТИЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ПСИХ(О)- В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

© Германович Г. О., 2017

У статті розглянуто українські медичні терміни-композиції з міжнародними компонентами *псих(о)-*. Поручено проблему взаємозаміни таких лексем. Виявлено їхню продуктивність і словотвірну мобільність. Перспектива дослідження полягає в тому, що терміни зі соматичними компонентами потребують з'ясування їхньої продуктивності й мобільності.

Ключові слова: українська мова, медичні терміни-композиції соматичного спрямування, лексико-семантичні групи, парадигматичні відношення, продуктивність.

Ukrainian medical terms-composites with international components *psych(o)-* have been studied in the article. The problem of their interchange has been brought up. It has been defined their productivity and word formation mobility. The outlook of the research is that the terms with somatic components need further studying concerning determination of their productivity and mobility.

Keywords: Ukrainian language, medical terms-composites, lexico-semantic groups, paradigmatic relations, productivity.

Питання медичної термінології як складника української лексики досить широке. Творення та вживання медичних термінів були і є актуальними, оскільки більшість – чужомовні, зазвичай, походять із латинської та грецької мов.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. чужомовні компоненти в українському мовознавстві розглядали В. В. Акуленко, Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Клименко, Н. С. Кобзар, І. М. Кочан, О. А. Стишов, О. Д. Пономарів й інші. Зокрема, І. М. Кочан опрацювала терміни з міжнародними соматичними компонентами, розглянула їхню фіксацію в словниках, окремі лексико-тематичні групи, царину вживання, поєднання з іншими коренями (основами), можливість заміни національними відповідниками [3, с. 169–179]. Детально описували українську медичну термінологію Ю. О. Бражук, О. М. Вікторіна, Н. О. Гимер, Г. В. Дидик-Меуш, М. В. Дмитрук, Г. О. Золотухін, І. М. Іваненко, В. В. Калько, Т. В. Лепеха, Н. П. Литвиненко, Т. О. Луковенко, Н. П. Місник, Л. А. Пиріг, Д. Ю. Сизонов, Л. О. Симоненко, О. С. Стрижаківська, Т. Г. Файчук, Н. З. Цісар й інші. Наприклад, Т. О. Луковенко працювала над українською гомеопатичною лексикою [5], О. С. Стрижаківська досліджувала назви хвороб у буковинських говірках [8], Д. Ю. Сизонов вивчав лінгвопрагматичний потенціал української медичної термінології у ЗМІ [7], Ю. Б. Бражук досліджувала натуроморфну метафору в медичній термінології (на матеріалі латинськомовних анатомічних термінів) [1].

Основою професійного мовлення медика є вживання фахових термінів високого рівня стандартизації. Аналізуючи лексичний склад фахового мовлення медика, виявлено, що ліву частку в ній посідає термінологічна лексика, а українські компоненти – ще не були в полі зору дослідників. Медична лексика є однією з найдавніших терміносистем. Її формували як на світовій, так і на власній мовній основі. Розвиток і вдосконалення медичної термінології можна простежувати в наукових працях, фахових посібниках і підручниках, медичних словниках.

У статті звернемо увагу, чи відповідають медичні терміни-композиції з міжнародними компонентами *псих(о)-* таким вимогам термінологічної норми: 1) співвіднесення терміна з поняттям; 2) однозначність терміна в межах певної термінологічної системи; 3) точність терміна; 4) нейтральність; 5) системність; 6) наявність чіткої дефініції; 7) короткість (стилистичність) висловлювання; 8) відсутність синонімів чи омонімів у межах однієї терміносистеми; 9) доброзвучність і словотвірна мобільність; 10) нормативність, тобто відповідність нормам сучасної літературної мови [2, с. 57–58]. Чи співвідносяться терміни з національними та міжнародними компонентами?

Мета статті – схарактеризувати українські медичні терміни-композиції з міжнародними компонентами *псих(о)-* за лексико-семантичними групами й парадигматичними відношеннями; виявити їхню словотвірну мобільність у сучасній українській літературній мові. **Об’єкт дослідження** – медичні терміни-композиції зі соматичними компонентами. **Предмет** – їхні лексико-семантичні ознаки, особливості термінів із запозичинами та національними компонентами. **Матеріал** зібрано з: «Медичного ілюстрованого словника Дорланда» (2007), «Українсько-латинсько-англійського тлумачного словника» за ред. М. Павловського, Л. Петрух, І. Головка (1995), «Тлумачного словника медичних термінів» Н. Литвиненко, Н. Місник (2010), «Нового словника іншомовних слів» Л. І. Шевченко, О. І. Ніки, О. І. Хом’як, А. А. Дем’янюк (2008) та «Словника чужослів» П. Штепи (1977).

Сома (грец. *soma* тіло) 1. тіло на відміну від психіки. 2. тканина тіла на відміну від зародкових клітин. 3. тіло тканини [9, т. 2, с. 1679]. У «Новому словнику іншомовних слів» термін *сома* має дві значині 1. (грец. *soma* = тіло) – мед. тіло організму, крім материнських клітин спор у рослин і клітин зародкового шляху або статевих клітин у тварин; термін увів німецький біолог А. Вейсман. 2. (д.-інд. *Сума*) – у давньоіндійській міфології – божественний галюцинований напій (сік) і божество цього напою, що відігравав важливу роль в обрядах жертвоприношень. Okремо виділено *сомато-* (грец. *soma*, *-atos* = тіло) – у складних словах позначає «тілесний» [6, с. 570].

Актуальність дослідження термінів зі соматичними компонентами зумовлено потребою з’ясувати специфіку соматичного символу в терміні-композиції та визначити лексико-синтаксичні особливості слів із такими компонентами. Зазначимо, що на сучасному етапі в українській медичній мові існують терміни, що містять міжнародні терміноелементи грецького чи латинського походження, а також українського походження. Лексеми зі соматичними компонентами є лише в медичній галузі. До соматичних міжнародних компонентів належать: *карді(о)-*, *гем(о)*, *-(гемат(о))*, *гепат(о)-*, *от(о)-*, *офтальм(о)-*, *псих(о)-* тощо. В українській мові наявні такі відповідники: *кров*, *серце*, *печінка*, *вухо*, *око*, *голова* тощо. Серед соматичних компонентів уживають і застарілі слова, як *вуста*, *чоло*, *перст*.

Розглянемо лексеми з міжнародними компонентами *псих(о)-*. Нині слова з цими компонентами доволі поширені й потребують детального вивчення – це зумовлено політичною та суспільною ситуацією в Україні та світі. Ці компоненти є частинами не тільки складних слів медичної терміносистеми, а й психології, як науки, біології (*психобіологічний*), лінгвістики (*психофонетика*), соціології (*психосоціальний*), фізики (*психофізичний*), хімії (*психохімія*) тощо.

Псих(о)- «*psych(о)-* [грец. *psyche* розум, *глузд*] частина складних слів, що вказує на взаємозв’язок з душею або розумом» [9, т. 2, с. 1480].

Найбільше лексем із цими соматичними компонентами зафіксовано в «Медичному ілюстрованому словнику Дорланда» [9]. Із компонентом *псих-* налічується 9 лексем, *психо-* 74. «Тлумачний словник медичних термінів» (укладачі: Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник) налічує 51 слово з частинами *псих(о)-*. У «Новому словнику іншомовних слів», який уклали Л. Шевченко, О. Ніка,

О. Хом'як, А. Дем'янюк (2008), зазначено 8 лексем із частинами *псих-*, напр.: *психастенік, психастенія, психея, психіатр, психіатрія, психізм, психіка, психічний* [6, с. 506], а також 66 з компонентом *психо-*, напр.: *психоактивний, психоаналіз, психоаналітик, психогенія, психоделія, психолог, психологічний, психосексуальний, психохірург* тощо [6, с. 506–507]. Ці, та подібні слова найвживаніші, бо використовують їх, позначаючи низку медичних термінів.

Усі слова із компонентами *псих(о)-* означають: 1) **процеси, відчуття**: *психалгія, психастенія, психіка, психограма, психодинаміка, психодіагностика, психоз, психокінез* тощо, напр., *психодрама* – форма групової психотерапії, при якій пацієнти розігрують власну або рольову життєву ситуацію, щоб проникнути в суть особистостей, стосунків, конфліктів й емоційних проблем і таким чином змінити хибні стереотипи поведінки [9, т. 2, с. 1480], *психохромія* – суб'єктивна псих. асоціація між будь-яким тілесним відчуттям і певним кольором [9, т. 2, с. 1482]; 2) **назви захворювань**: *психогенез, психозин, психоневроз*, напр., *психатаксія* – псих. розлад, для якого характерні затуманеність свідомості й нездатність до концентрації [9, т. 2, с. 1479], *психопатія* – заст. термін для означання псих. розладу, іноді – асоціального розладу особистості [9, т. 2, с. 1481]; 3) **такий, що стосується психіки, її захворювання або діє на неї**: *психалгічний, психіатричний, психічний, психоактивний, психоаналептик, психоаудиторний, психологічний, психомоторний, психоневральний, психосенсорний* тощо, напр., *психогенний* – такий, що спричинений психол. факторами* [9, т. 2, с. 1480], *психошкірний* – такий, що стосується зв'язків між псих. або емоційними факторами і шкірними хворобами [9, т. 2, с. 1482], *психотропний* – такий, що чинить вплив на псих. діяльність; здатний змінювати псих. активність. Зазвичай, ідеться про ліки, що впливають на псих. стан [9, т. 2, с. 1482]; 4) **назви фахівців, людей**: *психіатр, психоаналітик, психобіолог, психокортикальний, психопат*, напр., *психолог* – кваліфікований спеціаліст із психології [9, т. 2, с. 1481], *психометрист* – особа, яка спеціалізується у психометрії [там само]; 5) **назви наук, розділів, галузей, досліджень**: *психіатрія, психоакустика, психоаналіз, психогеріатрія, психонейроендокринологія, психопатія, психопрофілактика, психофізика, психофізіологія* тощо, *психологія* – галузь науки, яка вивчає розумові та псих. процеси стосовно поведінки людей та тварин [9, т. 2, с. 1481], *психометрист* – особа, яка спеціалізується у психометрії [там само]; 6) **назви приладів**: *психодометр* – прилад для вимірювання швидкості розумових процесів [9, т. 2, с. 1480], *психометр* – прилад, який застосовують у психометрії [9, т. 2, с. 1481]; 7) **назви препаратів**: *психоделік, психотоміметик*, напр., *психостимулятор* – препарат, який стимулює, напр., кофеїн, метилфенідат або амфетаміни [там само]; 8) **клітини, роди**: *психодопігус* – рід мух родини Psychodidae [9, т. 2, с. 1480].

Термін *психіатрія* є частиною складених медичних термінів таких як: *адміністративна психіатрія, біологічна психіатрія, військова психіатрія, геріатрична психіатрія, промислова психіатрія, професійна психіатрія, соціальна психіатрія* тощо (налічується 18) [9, т. 2, с. 1479], а термін *психоз* увіходить до складу термінів *алкогольний психоз, афективний психоз, гострий маячний психоз, лікарський психоз, психоз роздумів, токсичний психоз, тюремний психоз, функціональний*** *психоз* тощо (налічується 23) [9, т. 2, с. 1480].

Полісемію зафіксовано в таких словах: *психалгія* – 1. біль емоційного походження, як правило***, у голові. Може супроводжувати гризотні думки, нав'язливі стани або галюцинації. 2. психогенний біль [9, т. 2, с. 1479]; *психоаналіз* – 1. теорія людських псих. явищ і поведінки (Фройд). 2. лікувальний метод, який ґрунтовано на теорії Фрейда, про вплив на псих. стантаких підсвідомих сил, як подавленні бажання, внутрішні конфлікти, дитячі психотравми [9, т. 2, с. 1480], *психогенез* – 1. пухлина печінки. 2. гепатоцелюлярна карцинома [там само], *психограма* – 1. розумовий розвиток. 2. спричинення симптому або хвороби псих. факторами [там само]; *психоз* – 1. псих. розлад, який характеризується явно неадекватним сприйняттям реальності. 2. термін уживають також у

* чинниками (тут і далі) – ред.

** функційний (тут і далі) – ред.

*** зазвичай – ред.

широкому значенні для позначання псих. розладів із значною псих. неповноцінністю, що ставить під загрозу спроможність пацієнта відповідати вимогам щоденного життя [там само], **психоневроз** – 1. термін, який запровадив Фройд для позначання таких неврозів, як істерія, нав'язливі стани та фобії, в основі яких лежать переживання дитинства. 2. невроз [9, т. 2, с. 1481]; **психопатологія** – 1. патологія псих. розладів. Галузь медицини, яка вивчає причини та природу псих. хвороб. 2. аномальна, неадаптована поведінка або псих. активність [там само]; **психофармакологія** – 1. вивчення впливу ліків на псих. функції та псих. стан. 2. застосування ліків для користування психол. функції і псих. станів [9, т. 2, с. 1482]; **психофізіологічний** – 1. психосоматичний. 2. такий, що стосується психофізіології [там само].

Незважаючи на полісемію того чи того слова, кожне зі значин стосується психіки чи процесів, що відбуваються в голові.

Серед опрацьованих термінів виявлено синонімію: **психогенний** – такий, що спричинений псих. факторами. Див. ще **психосоматичний** [9, т. 2, с. 1480]; **психогеріатрія, геронтопсихіатрія** – розділ психіатрії, який стосується псих. захворювань у людей старшого віку [9, т. 1, с. 370]; **психопрофілактика** – методика природного народження дитини після психічного й фізичного тренування, спрямованого на ліквідацію* болісних відчуттів, пов'язаних із вагітністю й пологами; див. ще **метод Ламейза** [9, т. 2, с. 1481]; **психосоматичний** – такий, що стосується взаємозв'язку мозок-тіло; такий, що має соматичні симптоми фіз., псих. або емоційного походження. Ін. назва **психофізіологічний** [там само]; **психофізіологія, фізіопсихологія** – розділ психології, який вивчає взаємозв'язок між фізіол. і психол. процесами [9, т. 2, с. 1899]; **психохірургія** – операція на головному мозку** з метою лікування псих. розладів. Ін. назва **психіатрична хірургія і функціональна нейрохірургія** [9, т. 2, с. 1482]; **психохроместезія, хроместезія** – зв'язок між уявним відчуттям кольору й дійсним слуховими, смаковими та нюховими відчуттями. Див. **фотизм** [9, т. 2, с. 1973]. Синонімію простежуємо як серед термінів чужомовного походження, так і в українських відповідниках.

П. Штепа пропонує національні відповідники до слів на **псих(о)-**: **психіатрична (лічниця) – божевілля, психоза – божевілля, психопат – божевільний** [11, с. 300].

Треба зауважити, що у «Медичному ілюстрованому*** словнику Дорланда», зафіксовано лексеми **божевілля** «1. заст. термін для означення психічного розладу. 2. розумовий розлад або відхилення. Це швидше**** юридичний, аніж мед. термін, що означає стан, внаслідок якого особа не несе кримінальної відповідальності за злочин і тому не може бути засуджена за нього»; **божевільний** «такий, що втратив розум, психічно неповноцінний; такий, що страждає на слабоумство. 2. душевнохворий» [9, т. 1, с. 195], а медичний термін **психоз** «1. псих. розлад, який характеризується явно неадекватним сприйняттям реальності. 2. термін уживають також у широкому значенні для означення псих. розладів із значною псих. неповноцінністю, що ставить під загрозу спроможність пацієнта відповідати вимогам щоденного життя» [9, т. 2, с. 1480] не відповідає лексемі **божевілля**, лексему **психопат** вважають застарілою і подають відповідник **асоціальна особистість** [9, т. 2, с. 1481].

Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник у «Глумачному словнику медичних термінів» подають складений термін **психічно хворий** та синоніми до нього **божевільний, душевнохворий** «хворий з природженими або набутими розладами психічної діяльності» [4, с. 591].

Незрідка компоненти **псих(о)-** можуть стояти всередині, але лексичне значення «частина складних слів, що вказує на взаємозв'язок із душею або розумом» збережено, напр., **наркопсихотерапія, ортопсихіатрія, патопсихологічний** тощо, **геронтопсихіатрія** – розділ психіатрії, який стосується псих. захворювань у людей старшого віку [9, т. 1, с. 370]; **фізіопсихологія** – розділ

* ліквідування – ред.

** мозку голови (тут і далі) – ред.

*** зілюстрованому – ред.

**** радше – ред.

психології, який вивчає взаємозв'язок між фізіол. і психол. процесами [9, т. 2, с. 1899]; **патопси-хологія** – розділ психології, який вивчає розлади, відхилення та перебіг психічних процесів у психічнохворих [4, с. 521]; **псевдопсихопатія** – психопатологічні зміни особи, які нагадують психопатичні; розвиваються після перенесеного нападу психозу, за наявності психічної хвороби чи органічного захворювання головного мозку [4, с. 589].

Отже, слова зі соматичними компонентами **псих(о)-** позначають: процеси, відчуття; назви хвороб; приналежність до голови чи психіки, їхні захворювання або дії на них; осіб за професією, людей; назви наук, розділів, галузей, досліджень; назви приладів; препаратів; клітини, роди.

Опрацьовані терміни в основному відповідають переліченим ознакам, бо співвідносяться із поняттями, які позначають, увіходять до медичної терміносистеми, мають чіткі дефініції у словниках, вони стилістично нейтральні, однак окремі не відповідають вимогам однозначності (наведено полісемію таких лексем) та синонімії (наведено синоніми як до слів чужомовного походження, так і їхні українські відповідники). Це можна пояснити тим, що ці вимоги радше бажані, ніж реальні. Полісемія свідчить про розвиток слова-терміна, але з часом одне зі значень може отримати нову номінацію.

Компоненти **псих(о)-** не поєднано безпосередньо з українськими основами й коренями. Більшість компонентів – це компоненти чужомовного походження, що мають конкретне лексичне значення, яке зберігається цілком або частково в похідних словах.

Від кінця ХХ ст. і дотепер триває інтенсивне опрацювання медичної термінології, оскільки це одна з найбільших терміносистем. Медицина не стоїть на місці, з'являються новітні методи діагностики хвороб, нетрадиційні методи лікування їх, отож, виникає потреба у творенні нових термінів, а також у зоднаковленні їхньої граматичної структури. Медичне термінотворення є спільною справою як медиків, так і мовознавців. То ж працюймо над створенням єдиної медичної номенклатури.

Бражук Ю. Б. Натуроморфна метафора в медичній термінології (на матеріалі латинськомовних анатомічних термінів) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14 / Бражук Юлія Борисівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. – К., 2015. – 17 с.

2. Кочан І. М. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології : навч. пос. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.

3. Кочан І. М. Терміни з міжнародними соматичними компонентами в сучасній українській мові // Мова. Культура. Взаєморозуміння : зб. наук. пр. – Дрогобич, 2012. – Вип. II. – 300 с.

4. Литвиненко Н. П., Місник Н. В. Тлумачний словник медичних термінів: рос., лат. та укр. мовами: для лікарів, науковців, студ. мед. навч. закл. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2010. – 848 с.

5. Луковенко Т. О. Українська гомеопатична лексика [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Луковенко Тетяна Олександрівна ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2011. – 18 с.

6. Новий словник іношомовних слів / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк ; За ред. Л. І. Шевченко, – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.

7. Сизонов Д. Ю. Лінгвопрагматичний потенціал української медичної термінології у ЗМІ : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Д. Ю. Сизонов; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2012. – 19 с.

8. Стрижаківська О. С. Назви хвороб у буковинських говірках: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. С. Стрижаківська ; ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника». – Івано-Франківськ, 2011. – 20 с.

9. Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда (переклад 30-го, американського видання) : У 2-х т. – Л. : «НАУТІЛУС», 2007. – Т. 1. – 1248 с. ; Т. 2. – 1024 с.

10. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник / За ред. Л. Петрух та М. Павловського : У 2-х т. – Л. : Вид. спілка «Словник» Львів. мед. ун-ту, 1995. – Т. 1. – 651 с. ; Т. 2 – 786 с.

11. Штепа П. Словник чужослів / Павло Штепа. – Торонто : Вид. Й. Гладун і сини, 1977. – 452 с.